

GJIUROV ALEXANDIER *

Árkay Aladár (1868–1932) – A budapesti bolgár pravoszláv templom tervezője

Hetven éve lesz annak, hogy először és sajnos utoljára rendeztek kiállítást Árkay Aladár terveiből és alkotásaiból, azt 1932-ben, közvetlenül halála után szervezte a Képzőművészeti Társulat. Majd a következő évben felszentelték emlékoszlopát a városmajori római katolikus plébánia-templom előtt és ez munkássága elismerése záróakkordjának tűnik ma is, leszámítva az 1967-ben kiadott könyvet, melyet **Dercsényi Balázs** írt róla. Műveinek javarésze – szerencsénkre – túlélte a 20. század szünös-szüntelen viszontagságait és megrázkódtatásait, habár mindannyian mintha teljesen elfeledkeztünk volna az ún. letisztult magyar építészeti stílus egyik megteremtőjéről és képviselőjéről, a jellegzetes festőről és iparművésztől. Jelen munka nem csupán gazdag örökségének fölvezetésére és lényeges vonásainak elemzésére törekszik, hanem igyekszik az említett adósságunk régóta esedékes törlesztésének kereteit kiszélesíteni, s az életművet remélhetőleg új vagy kevésbé ismert oldalokról megközelíteni.

Pontosan ebben az utóbbiban rejlik annak a válasza, miért is esett a Magyarországon letelepedett bolgárok választása Árkay Aladárra, amikor saját maguk, adományaikból megteremtették azt a lehetőséget, hogy fölépíttessék a bolgár iskolát és a hozzátartozó kollégiumot, vagy ahogyan akkoriban nevezték, internátust, valamint mellettük a pravoszláv templomot. Az iménti állításon, gondolom, sokan s különösképpen maguk az illetékesek meg fognak lepődni, hiszen a magyar szak- és idegenforgalmi irodalomban csupán templomról esik szó. Valójában Árkay Aladár irodájában (Budapest, Városmajor utca 54. szám alatt, amelyben a fia **Bertalan** (1901–1971), szintén építész, is dolgozott) az épület-együttesről elkészült terveit Budapest Székesfőváros Tanácsa 1930 júniusában jóváhagyta, sőt javaslatára és a tervezett építkezés nagysága miatt **dr. Ripka Ferenc** (1871–1944) főpolgármester és **dr. Sipőcz Jenő** (1878–1937) polgármester megnagyobbították az e célra már adományozott telek területét. Más kérdés, miért csak a templom épült föl, erről a továbbiakban esik majd szó.

ÁRKAY ALADÁR ÉLETÚTJA ÉS JELENTŐSÉGE A MAGYAR ÉPÍTÉSZETBEN

Árkay Aladár 1868. február 1-jén született Temesvárott, iparos édesapjának kisebb vasgyára és öntödéje volt. Mindössze hatéves, amikor a jómódú család Budapestre költözött, később munkáiban emiatt is lüktetnek olyan erdélyi hagyományok, amelyekkel például **Kós Károlynál** (1883–

* 1116 Budapest, Bükköny u. 28.

1977) találkozhatunk. A leendő építész már a gimnáziumban kitűnt rajztudásával. Miután 1886-ban leérettségizett, a festészet helyett azonban az építészetet választotta, beiratkozott a Műegyetemre, emellett továbblátogatta azt a rajziskolát, ahol Székely Bertalan (1835–1910) és Lotz Károly (1833–1904) tanított. A döntésben az akkori polgári szabályok játszottak jelentős szerepet, mert Árkay Aladár szülei Kallina Mór (1844–1913), a morva születésű neves építész lányát szánták feleségül fiuknak. Mondhatni, mindkét lépés nemcsak szerencsés, de meghatározó is lett egy életre.

Túlzás nélkül állítható, hogy pályaválasztása szempontjából Árkay Aladár szerencsés csillagzat alatt született. *A 19. és 20. század fordulóján megjelent, változtatásokat követelő önállóbb gondolkodási mód s az ebből kisarjadzó alkotások föltartóztathatatlanul terjedtek. Az addig uralkodó eklektikus építészet már nem tudott lépést tartani a kor új követelményeivel.* Nem hoztak eredményt azok a próbálkozások sem, hogy a korábbi stílusok, mindenekelőtt a reneszánsz és a barokk, formanyelveinek eklektikusan kevert elemeit alkalmazzák. A korszak diktálta funkcionális elvárások egyszerűen megvalósíthatatlanok voltak egy történeti formába „csinosítással”, mert megoldhatatlannak bizonyultak a tervezésben és a kivitelezésben ebből fakadó igen nehéz problémák. Az utóbbiak közös nevezője az, hogy *az új funkciókat szolgáló belső terek és az azok létrehozásában alkalmazott új anyagok és szerkezetek már a legelső bemutatkozásuknál ellentmondásba kerültek a külső megjelenéssel, az addig alkalmazott stílusokkal, vagy talán pontosabban stílusjegyekkel.* A fölvezoltak – mondhatni – az egész világban éreztették hatásukat, emiatt *ebben az időben el is kezdődött az útkeresés, nemcsak Európában, hanem Amerikában is.* Az akkori számtalan kísérlet végső soron a 20. század modern művészetének kialakulását eredményezte, ezért *ezt a korszakot premodernnek minősítették, minősítik.* Az újhoz vezető sok ösvény közül nagyon röviden csak azokat említem, amelyek jelentősek Árkay Aladár munkássága szempontjából.

Magyarországon Lechner Ödön (1845–1914) az eklektika elleni harc úttörője volt, ebben számára nagy segítséget jelentett az új építőanyagok gyártása, s mindenekelőtt a pécsi Zsolnay Vilmos (1828–1900) által 1865-ben megvásárolt, majd fejlesztett porcelángyár. Az építész szívesen és tömegesen alkalmazta az ott előállított színes-mázás cserepeket és egyéb burkolóanyagokat. Így jöttek létre az élénk színhatású homlokzatok és tetőformációk, erre a sok közül két példa is elegendő: az Iparművészeti Múzeum (1891–1896) és a Földtani Intézet (1898–1899). Más kérdés, hogy Lechner Ödön sokszor a keleti, s mindenekelőtt az indiai motívumokat magyarnak vélte. Ennél sokkal fontosabb azonban az: *az építész az addigi stílusok elleni harcát a magyar nemzeti építészet jegyeinek keresésével és fölhasználásával kezdte el,* ez pedig az utóbbiak kutatásához, valamint számos alkalmazásához vezetett. Hatása Árkay Aladár munkásságára vitathatatlan.

A továbbiakban – finn példára – a magyar építészek úgy gondolták, hogy Erdélyben, s különösképpen Kalotaszeg vidékén, megtalálták *a népi művészet bő ősi forrásait,* a keresést a Dunántúlon és a Felvidéken folytatták. Ezzel igyekeztek szembeszállni a lechneri keleties magyarkodással. Fél sikerrel, mert a magyar jellegzetességeket csak a formákban látták, figyelmen kívül hagyták a népi építészet funkcióit, anyagszerűségét.

A harmadik tényező, amely hatást gyakorolt Árkay Aladár munkásságára, a századfordulón kialakult angol lakásépítés következményeként létrejött ún. *tárgyilagos irányzat* volt. Az utóbbi lényege: egyszerűbb külső, de nagyon jól funkcionáló, maximális kényelmet biztosító belső terek. Kétségtelen, éppen ez vezérelte Árkay Aladárt a Kis-Sváb-hegyen, azaz a Martinovics-hegyen az ügyészi-bírói lakótelep tervezésekor.

Ebben az időszakban a frissen végzett építész Árkay Aladár először „inaséveit tölti”, majd erőteljesen kibontakozik. Párizsban és Bécsben folytatott tanulmányokat, az ő vezetésével épült a salzburgi színház, azután Pesten a volt Somossy Orfeum (a mai Fővárosi Operettszínház telkén). Az indulásnál a stílus határozottan eklektikus, egyesíti a barokk és rokokó jegyeit. Ezután a szerencse megint mellé szegődött, Hauszmann Alajossal (1847–1926), a Kúria, valamint a New York palota épületeinek tervezőjével együtt dolgozott a budavári király palota építkezésén. S következett, gondolom, a döntő fordulat: amikor immár kellő gyakorlata is volt, belépett apósa, Kallina Mór irodájába. Először közösen tervezték a *Honvédelmi Minisztérium és a Honvéd Főparancsnokság* épületeit (valójában egybeépítették ezeket), a vő „hallgatott apósa szavára”, hiszen mind a

kettő a „császári és királyi” eklektika jellegzetes példája. Az első késő olasz reneszánsz stílusban Kallina Mór munkája, a második barokk stílusban Árkay Aladáré. Közös a következő alkotás is, a budai Vigadó, a tervek kivitelezéséhez 1897-ben láttak hozzá. Ez szintén eklektikus épület, de egyszerűbb, puritánabb, jelzi az eklektikával küzdő, izmosodó új szemléletet. A tervezők sikeresen oldották meg a színházi, könyvtári és egy sor egyéb kulturális funkció egyesítését az épületben.

Közben Árkay Aladár önállósodott és 1905-ben az eklektikával való szakítás már teljesnek mondható. Ebben az évben az Andrássy út és az Aréna út (ma Dózsa György út 92/A-B; ebben működik Jugoszlávia nagykövetsége) sarkán felépítette a *Babochay-villát*, (Babochay Hermann építési vállalkozó megrendelésére), s ez volt az első modern, egészében új épülete, amelyben az iroda- és a lakórészt különválasztotta. Sajnálni lehet, hogy a harmincas években végzett átépítések miatt az épület elvesztette eredeti külsejét, megváltozott a belső alaprajzi megoldása is. Ezzel Árkay Aladár az eklektika és Lechner Ödön hatásának utolsó maradványait is felszámolta munkáiban.

Az utóbbit nagyon jól szemlélteti az 1910 és 1913 között a *Martinovics-hegyen Árkay Aladár tervei alapján épített bírák és ügyészek lakótelepe*, az építész minden egyes épületet külön tervezett. S ugyanakkor, 1913-ban kezdődött a templomépítési korszak, az első a Városligeti fasoron levő református templom volt. Árkay Aladár további 8 templom tervrajzait készítette el, halála miatt az utolsó kettőt fia, **Árkay Bertalan** fejezte be: a zalaegerszegi, a városmajori kistemplom, a Rákóczi Fiúgimnázium temploma, a lengyel templom Kőbányán, a Győr-gyárvárosi katolikus templom, a bolgár pravoszláv templom a Ferencvárosban, a második városmajori plébániatemplom és a mohácsi fogadalmi templom alkották a 8 művet.

A BUDAPESTI BOLGÁR PRAVOSZLÁV TEMPLOM A FERENCVÁROSBAN

Árkay Aladár valóban gazdag tapasztalata az egyházi építészetben és a szakmában kivívott tekintélye döntő szerepet játszott abban, hogy mindenekelőtt a *budapesti bolgár kolónia* őt választotta meg építendő temploma tervezőjének. Magának a megvalósításnak olyan előtörténete van, amely nem hagyható ki, mert akkor a téma élet vesztene el. Az egyik indítási alapot *Budapest Székesfőváros Tanácsa* adta meg azzal, hogy 1929-ben a fővárosban és ennek környékén élő *bolgároknak telket adományozott* a IX. kerületben, majd ahogyan említettem, bővítette azt. A hely választása nem volt véletlen, a *bolgárok zöme akkor kertészként dolgozott* és termékeiket leginkább a Központi Vásárcsarnokban értékesítették, ezért önberendezkedésük intézményei, a Magyarországi Bolgárok Egyesülete, a kápolna, az egyház- és az iskolaközség, valamint az iskola a Ferencvárosban működött. Magyar részről mindez válaszgesztus, mivel *1925-ben a bolgár állam nagy telket adományozott Szófiában, hogy ezen épüljön fel a magyar követség*, az utóbbit négy év múlva meg is nyitották.

Ugyanakkor *sokkal nehezebben megoldandó problémának az építkezés finanszírozása bizonyult*, az anyagi fedezet megteremtéséhez évekre volt szükség, mert a magyarországi bolgárok nem élveztek kiváltságokat, nem számíthattak semmilyen támogatásra, röviden csak a saját erejükben bízhattak. Nyilván nem kis összegről volt szó, amely végül is rendelkezésre állt. A miertre a válasz, azt hiszem, tanulságos. *Az első öt bolgár kertész 1865 áprilisában jött Magyarországra*, Káposztásmegyerrre, ahol *15 katasztrális hold földet béreltek Károlyi István gróf uradalmában*. Ezzel kezdetét vette a *harmadik bolgár betelepülési hullám*, 1873-ban már 18 ezer bolgár kertész dolgozott a történelmi és a mai Magyarországon. A 19. század végére három bolgár kolónia alakult, Budapesten, Miskolcon és Pécsen, valamint ezek környékén. Az előző két betelepülési hullámtól eltérően (1365–1426, 1688–1744) a harmadikkal érkező bolgárok kivétel nélkül pravoszláv vallásúak voltak, számuk egyre nőtt és ezzel együtt olyan saját intézményrendszerre is szükség lett, amely a nemzeti hovatartozás és szellem megőrzésének záloga lehetett. Az utóbbi anyagi alapjainak megteremtésére egy mód kínálkozott csupán, még pedig az adományozás, ezért viszont négy évtizednek kellett eltelnie nehéz, látástól vakulásig tartó munkában. Mindez hivatalos adatokkal és azzal, ami mögötte van, is szemléltethető: 1912-ben a 872 bolgár kertészeten megtermelt és eladott áru nyereségéből a gazdák több mint 22 millió koronát vittek ki Bulgáriába, akkor, amikor 1 kg paradicsom ára

10-12, egy káposztáé 6-7 fillér volt, a magyar kertészek pedig 10,2 milliós passzívummal zárták az évet. Mindemellett a magyarországi bolgárok adományaiból 1914. augusztus 2-án megalakult a *Magyarországi Bolgárok Egyesülete*, 1916. május 27-én az *egyházközség* (másfél év múlva már egyház- és iskolaközség), majd 1918. február 18-án nyitotta meg kapuit a *bolgár iskola* és ugyanebben az évben, május 24-én fölszentelték a *Szent Cirill és Metód kápolnát*.

Ebben az időben a bolgárok létrehozták az *iskola- és templomalapítványt* azzal a céllal, hogy saját otthona legyen mindkét intézménynek. Sokan sok pénzt adományoztak, az első világháború után bekövetkezett hatalmas infláció azonban majdnem leküzdhetetlen akadályokat gördített a megvalósítás elé. A gyűjtést előlről kellett kezdeni és csak egy újabb évtized elteltével lehetett gondolni az építésre. Most azonban a gazdasági világválság sújtott le, így a tervezett iskolából és kollégiumból, valamint templomból álló épületegyüttesből csak az utóbbi épült föl a rendelkezésre álló 70 ezer pengőből.

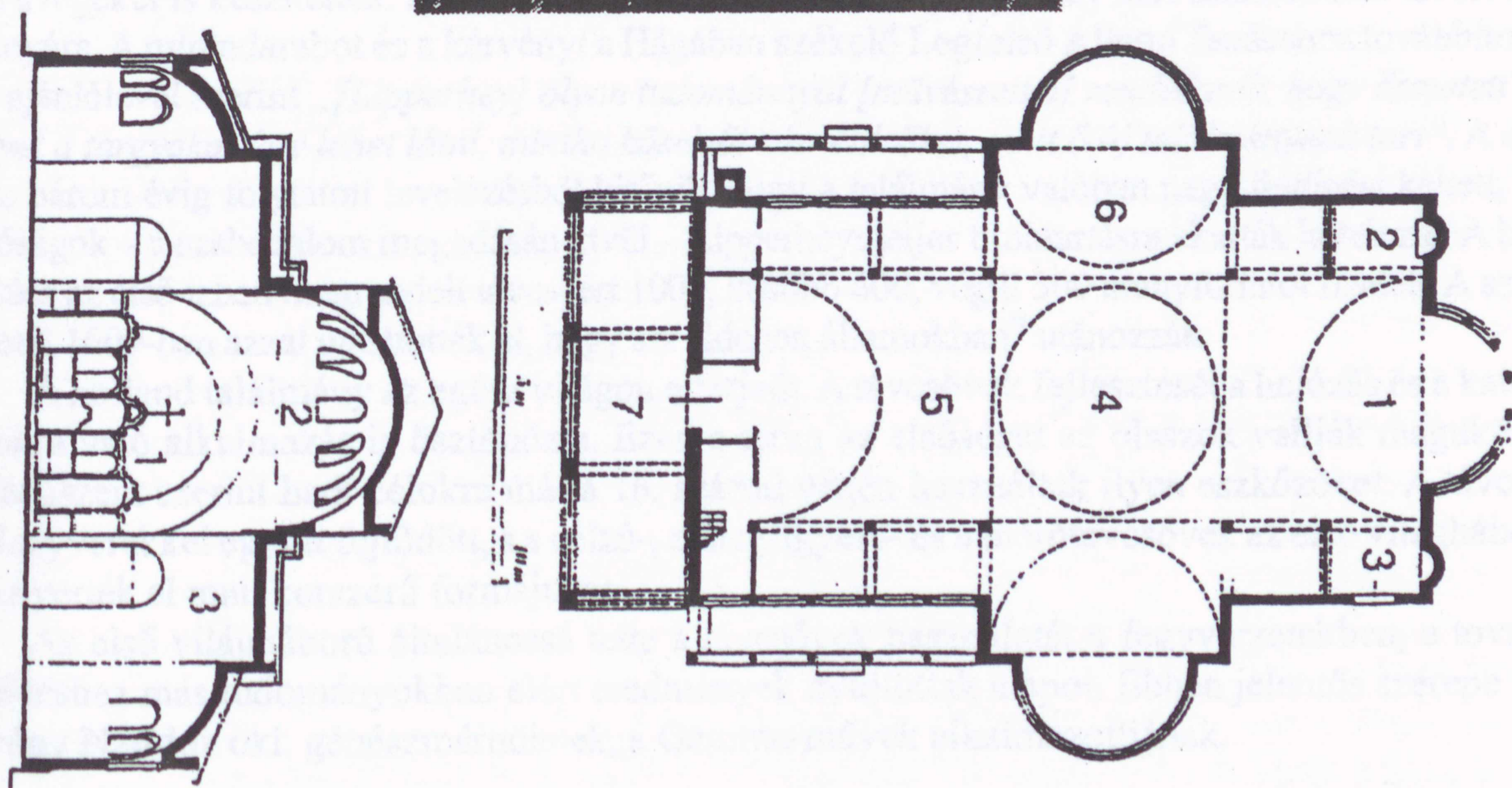
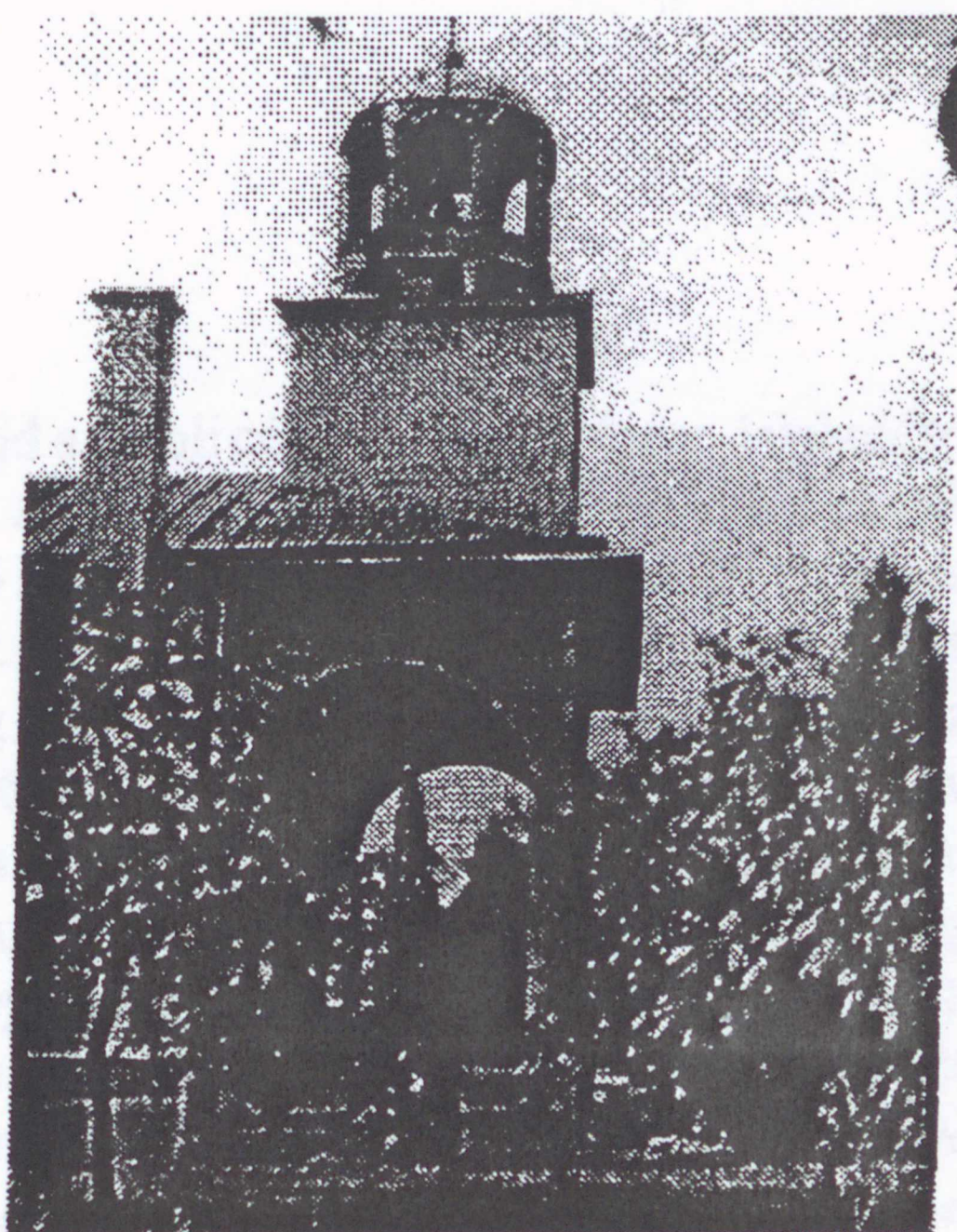
Mondhatni, hogy Árkay Aladár számára – katolikus és református egyházi épületek után – egy pravoszláv templom megtervezése sajátos kihívást is jelenthetett. Figyelmesen tanulmányozta a bulgáriai templomokat, végül *kiindulási pontnak a híres szófiai Alekszandr Nevszki székesegyházat*, valamint az 1083-ban megalapított és nagyságában második *Bacskovoi kolostorban levő Nagyboldogasszony* (1604) és *Szent Arkangyalok* (13–14. század) *templomokat választotta*. Az 1904 és 1912 között épült Alekszandr Nevszki székesegyházból a magyar építész csak egyes elemeket „ültetett át”, ezért a budapesti bolgár pravoszláv templom inkább a bacskovoi kolostorban levőkkel rokonítható.

Árkay Aladár háromhajós, ún. bizánci alaprajzú, kupolás templomot tervezett a pravoszláv istentisztelethez szükséges helyiségekkel. Bizánci alaprajzú, hiszen ez a keleti egyházak egyik hagyománya ma is. Ez egyben Budapest egyetlen ilyen épülete, valamint Bulgária legnyugatibb pravoszláv imaháza, továbbá közép- és nyugat-európai egyházmegyéje és ennek metropolitája székhelye. Árkay Aladár az épületben ötvözte a bolgár hagyományokat és saját, ún. letisztult stílusát, puritán külsőt adott annak. A templombelső legnagyobb ékessége a kupolatér. Ma nagyon kevesen tudják azt, hogy *a színes üvegablakokat Árkay Bertalanné, Árkay Aladár menyee, azaz Stehló Lili* (1897–1959) tervezte, aki mint iparművész aranyérmet nyert alkotásaival Monzában (1930), Milanóban (1936) és Varsóban (1939), néhány színes üvegtáblája jelenleg is díszíti az apósa és férje által tervezett templomokat. A budapesti bolgár pravoszláv templom színes üvegablakai sajnos a második világháborúban elpusztultak, terveik is, maga az épület is súlyos károkat szenvedett, így valamelyest veszített eredeti külsejéből. A templomot egy év alatt építették föl 1931. május 24-én rakták le az alapkövet, a következő év május 24-én nyitotta meg kapuit. Máig fel nem deríthető okok miatt a bolgár Szent Szinódus részéről fölszentelésére csak 1956. november 11-én került sor, ettől függetlenül azonban 1945-ig a budapesti bolgár kolónia társadalmi és szellemi életének – az iskola és az egyesület mellett – egyik legfontosabb központja volt, ahogyan a pécsi *Rilai Szent János nevét viselő kápolna és a miskolci bolgár pravoszláv templom* az ott letelepedett bolgárok számára. Ennek fontossága alátámasztására megjegyzendő, hogy 1949 végéig a három magyarországi bolgár kolóniának három ún. követségi lelkésze volt (mert a Szent Szinódus javasolta a személyeket, a Külügyminisztérium pedig kinevezte ezeket és akkreditálta). Ma a bolgároknak csak egy lelki pásztoruk van, Budapesten, habár az egyház fokozatosan visszanyeri méltó helyét, amelytől a rendszerváltásig megfosztották.

Maga Árkay Aladár nem lehetett szemtanúja a budapesti bolgár pravoszláv templom befejezésének, három hónappal előtte, 1932. február 2-án hunyt el. Jövőre mind az építész halálának, mind alkotása felépítésének 70. évfordulójára emlékezünk majd. Jelen előadás ehhez csupán szerény adalék szeretne lenni.

FORRÁSOK, IRODALOM:

1. Budapest Főváros Levéltára, 1408/c., 1.24.728,1.8308/35.
2. A Magyarországi Bolgárok Egyesületének dokumentumai.
3. Alexander Gjurov magánlevéltára.
4. *Árkay Aladár*: A budai Vigadó. In: *Építőipar*, 1898, 5. szám.
5. *Árkay Aladár*: Bírák és ügyészek telepe. In: *Magyar Építőművészet*, 1913, 3. szám.
6. *Árkay Aladár*: A bécsi szociális építkezés. In: *Kő és Műkő Architektúra*, 1926.
7. *Árkay Aladár*: Építőformák a világháború után. In: *Kő és Műkő Architektúra*, 1926.
8. Budapest Lexikon. Budapest, 1973.
9. Budapest Lexikon. I. kötet A–K. II. kötet L–Z. Budapest, 1993.
10. *Dercsényi Balázs*: *Árkay Aladár*. Budapest, 1967.
11. *Domonkos Imre*: *Árkay Aladár*. In: *Szépművészet*, 1944.
12. *Genthon István*: Magyarország művészeti emlékei. Budapest, 1974.
13. Művészeti Lexikon. 1. kötet, Budapest, 1965. IV. kötet, Budapest, 1968.
14. *Siklóssy László*: *Hogyan épült Budapest*. Budapest, 1930.
15. Гюров, Александър: Наследството на столетията. Следите на българите в унгарските земи. София, 2002.

A templom keresztmetszete: 1. Ikonosztáz; 2. Kupola; 3. Kereszthajó.

A templom alaprajza: 1. Szentély; 2. Proteszisz; 3. Sekrestye; 4. Kupolater; 5. Főhajó; 6. Kereszthajó; 7. Előtér.